

Соціальна економіка, політика та демографія

УДК 314.93

**Фтомова Олена Сергіївна**

*здобувач наукового ступеня кандидата економічних наук*

*Інституту демографії та соціальних досліджень*

*імені М. В. Птухи НАН України*

**Фтомова Елена Сергеевна**

*соискатель научного степени кандидата экономических наук*

*Института демографии и социальных исследований*

*имени М. В. Птухи НАН Украины*

**Ftomova Olena**

*PhD Candidate of Economic Science to the*

*Institute for Demography and Social Studies*

*M.V. Ptukhy of the NAS of Ukraine*

**РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ**

**ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

**РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В УКРАИНЕ И**

**СТРАНАХ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА**

**HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN UKRAINE AND IN THE**

**EUROPEAN UNION COUNTRIES**

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню впливу розвитку людського капіталу на рівень життя та економічний розвиток країни, макроекономічній оцінці розвитку людського капіталу та виявленню необхідних державних заходів для покращення людського капіталу в Україні. Людський капітал є визначальним чинником рівня життя, впливає на*

довгострокове економічне зростання та на ринок праці, а саме, на якість зайнятості та структурне безробіття, відіграє критичну роль у подоланні бідності та нерівності. Інвестиції в людський капітал надають економічні та неекономічні переваги, такі як поліпшення стану здоров'я, покращення особистого добробуту, зростання соціальної згуртованості. Були розглянуті різні підходи до виміру людського капіталу. Виявлено різницю між рейтингами України, розрахованими Світовим Економічним Форумом та Світовим Банком, яка пояснюється тим, що останній враховує показники здоров'я. Відмічено, що в Україні показники здоров'я та смертності є найгіршими серед Європейських країн. Тому система охорони здоров'я в Україні потребує невідкладної уваги з боку держави та проведення необхідних структурних та адміністративних реформ. Одночасно було відмічено, що Україна знаходиться серед 25 країн світу, які використовують свій людський капітал на 70 відсотків або більше. Було також відмічено, що за останні роки в Україні зростає трудова міграція, що привело до того що, на сьогодні Україна являється найбільшим отримувачем грошових переказів трудових мігрантів в регіоні. Такі грошові перекази прямо та позитивно впливають на рівень життя та рівень людського капіталу в країні. Для покращення рівня людського капіталу України було запропоновано покращити систему охорони здоров'я; якість загальної освіти та професійного навчання; інфраструктуру та створити сприятливі умови для розвитку малого підприємництва та конкурентоспроможності на ринку.

**Ключові слова:** людський капітал, освіта, професійне навчання, структурне безробіття, здоров'я, міграція, грошові перекази.

**Анотація.** Стаття посвячена дослідженню впливу розвитку людського капіталу на рівень життя та економічне розвиток країни.

*макроэкономической оценке развития человеческого капитала и выявлению необходимых государственных мер для улучшения человеческого капитала в Украине. Человеческий капитал является определяющим фактором уровня жизни, влияет на долгосрочный экономический рост и на рынок труда, а именно, на качество занятости и структурную безработицу, играет критическую роль в преодолении бедности и неравенства. Инвестиции в человеческий капитал оказывают экономические и неэкономические преимущества, такие как улучшение состояния здоровья, улучшение личного благосостояния, рост социальной сплоченности. Были рассмотрены различные подходы к измерению человеческого капитала. Выявлено различие между рейтингом Украины, рассчитанным Всемирным Экономическим Форумом и Всемирным Банком, которое объясняется тем, что последний учитывает показатели здоровья. Отмечено, что в Украине показатели здоровья и смертности являются наихудшими среди европейских стран. Поэтому система здравоохранения в Украине требует неотложного внимания со стороны государства и проведения необходимых структурных и административных реформ. Одновременно было отмечено, что Украина находится среди 25 стран мира которые используют свой человеческий капитал на 70 процентов или более. Было также отмечено, что за последние годы в Украине увеличивается трудовая миграция, что привело к тому, что на сегодняшний день Украина является крупнейшим получателем денежных переводов трудовых мигрантов в регионе. Такие денежные переводы прямо и положительно влияют на уровень жизни и уровень человеческого капитала в стране. Для улучшения уровня человеческого капитала Украины было предложено улучшить систему здравоохранения; качество общего образования и профессионального обучения; инфраструктуру и создать*

благоприятные условия для развития малого предпринимательства и конкурентоспособности на рынке.

**Ключевые слова:** человеческий капитал, образование, профессиональное обучение, структурная безработица, здоровье, миграция, денежные переводы.

**Summary.** *The purpose of this article is to analyze the impact of human capital development on the quality of life and economic development, provide a macroeconomic assessment of human capital development in Ukraine in comparison with European countries and to identify of government policies to improve the level of human capital in Ukraine. Human capital stimulates long-term economic growth and has a powerful impact on the labor market, in particular on the quality of employment as well as on structural unemployment, and plays a critical role in reducing poverty and inequality. Investment in human capital development provides economic and non-economic benefits such as better health, improved personal well-being, and increased social cohesion. Different approaches to measuring human capital have been considered. There are differences between the rating of Ukraine calculated by the World Economic Forum and the World Bank, which is explained by the fact that the latter takes into account health indicators. The health and mortality rates in Ukraine are among the worst in European countries. Therefore, the Ukrainian health care system needs urgent attention from the government in terms of providing structural and administrative reforms. At the same time, Ukraine is among the 25 countries in the world that utilize their human capital at 70 percent or more. It is also noted that in recent years labor migration has been increasing in Ukraine. Therefore, today Ukraine is among the largest recipient of remittances in the region. Such remittances directly and positively affect the quality of life and the level of human capital in the country. To improve the level of human capital in*

*Ukraine, it is necessary to improve the health care system, improve the quality of general education and vocational training, improve infrastructure and create favorable conditions for small enterprise development and competitiveness in the market.*

**Key words:** *human capital, education, vocational training, structural unemployment, health, migration, remittances.*

**Постановка проблеми.** Людський капітал відіграє критичну роль в розвитку країни та рівені життя її населення. Насьогодні як в Україні, так і країнах Європейського Союзу, однією із головних проблем є те, що швидкі технологічні зміни залишають багатьох працівників, особливо фізичної праці, без роботи і вимагають швидкої перекваліфікації, орієнтованої на інші сектори економіки. В таких умовах рівень та потреби людського капіталу потребують постійного перегляду та глибокого аналізу, а ефективні та вчасні державні заходи можуть відігравати критичну роль. Тому порушена в статті проблема розвитку людського капіталу та державних заходів впливу на цей розвиток є актуальною як для науки, так і для практики.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проведений аналіз останніх досліджень і публікацій з питань розвитку людського капіталу, його впливу на якість життя та економічний розвиток країни дає змогу зробити висновки, що ці питання є актуальними як для країн Європейського Союзу так і України та перебувають в центрі досліджень багатьох науковців світу: Boarini, R., Mira d'Ercole M., Liu G. [1], Middendorf, Torge [10], Lange, Fabian; Topel, Robert H. [11], Fleischhauer, Kai-JosephCreated. A [12], а також такими міжнародними організаціями як Світовий Банк [2], Світовий економічний форум [3], Світова організація здоров'я [5], Міжнародна організація праці [7].

**Формулювання цілей статті.** Метою дослідження є оцінка впливу розвитку людського капіталу на рівень життя та економічний розвиток країни, а також макроекономічна оцінка розвитку людського капіталу в Україні та країнах Європейського союзу, а також виявлення необхідних державних заходів для покращення людського капіталу в Україні.

**Виклад основного матеріалу.** Людський капітал є важливим чинником, що визначає рівень життя країни, наскільки успішно вона розвивається і використовує навички, знання, здоров'я і звички свого населення. Протягом останніх десятиріч за умов швидкого темпу технологічного розвитку освіта і професійні навички стали визначальними чинниками продуктивності праці та економічного розвитку країни. Розвиток людського капіталу позитивно впливає на довгострокове економічне зростання та відіграє критичну роль у подоланні бідності та нерівності. Однією із головних проблем в сучасній економіці є те, що швидкі технологічні зміни залишають багатьох працівників, особливо фізичної праці, без роботи і вимагають швидкої перекваліфікації, орієнтованої на інші сектори економіки. Тому державні заходи щодо освіти, професійного навчання є критичними для подолання бідності, нерівності та позитивно впливають на підвищення загального добробуту населення та економічного зростання в країні. Так, наприклад, якісна освіта дає можливість працівникам знайти кращу роботу, бути більш пристосованими до структурних змін в економіці. Добре освічена, інноваційна робоча сила сприяє підвищенню продуктивності праці та економічному зростанню в країні так як кваліфіковані та творчі працівники мають більші можливості мобільності на ринку праці та самозайнятості. Іншими словами, рівень людського капіталу має суттєвий вплив на ринок праці, а саме на якість зайнятості та на структурне безробіття. Тому державні витрати на розвиток людського капіталу, їх кількість, структура та ефективність є дуже важливими.

Згідно із визначенням Організації економічного співробітництва та розвитку [1] людський капітал включає в себе навички, освіту, потенціал та атрибути праці, які впливають на їх виробничий потенціал і потенціал заробітку. Як видно з рис. 1, інвестиції в людський капітал відіграють важливу роль в покращенні рівня життя населення, так як надають не тільки економічні але й неекономічні переваги, такі як поліпшення стану здоров'я, покращення особистого добробуту, зростання соціальної згуртованості.



**Рис. 1. Людський капітал: формування, склад та переваги**

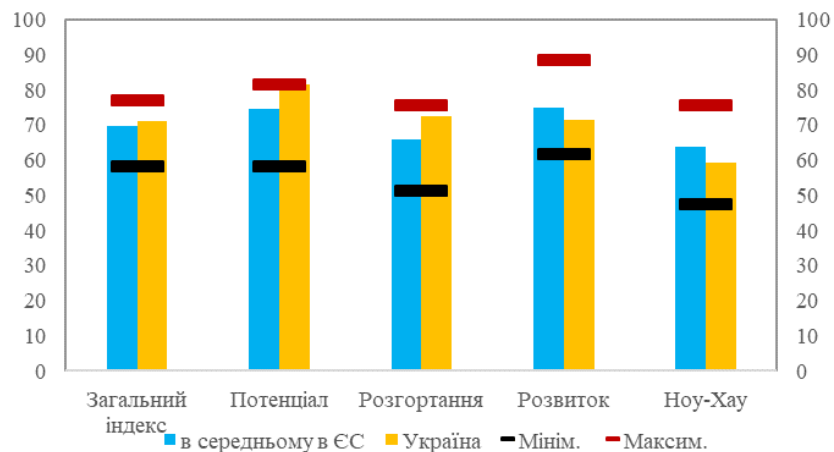
*Джерело:* складено за даними [1]

В міжнародній практиці існують різні підходи до виміру рівня людського капіталу [2]. Для статистичних цілей людський капітал може бути вимірний у грошовому вираженні як загальний майбутній потенційний прибуток населення працездатного віку. Такий підхід є обмеженим, так як не враховує інші компоненти людського капіталу. Світовий Економічний форум [3] розраховує показник глобального індексу людського капіталу, який дає комплексну оцінку людського капіталу країни. Людський капітал [3] включає



в себе знання та навички, якими володіє населення країни, які дозволяють йому створювати цінність у глобальній економічній системі. Глобальний індекс людського капіталу оцінює, якою мірою країни оптимізували свій людський капітал на користь своїх країн та населення. Глобальний індекс людського капіталу 2017 року включає 130 країн світу, і вимірює наскільки добре розвивається людський капітал за шкалою від 0 (найгірше) до 100 (найкраще). З метою охоплення всього потенціалу людського капіталу країни в індекс включені чотири тематичні виміри і п'ять вікових груп (0–14 років; 15–24 роки; 25–54 роки; 55–64 роки; 65 років і старше). Тематичні групи включають в себе: (потенціал, розгортання, розвиток і ноу-хау) Потенціал визначає наявний запас освіти через покоління, розгортання включає застосування та накопичення робочих навичок; розвиток відображає поточні зусилля, спрямовані на виховання, підвищення кваліфікації студентів та населення працездатного віку; і ноу-хау відображає широту та глибину використання спеціалізованих навичок у роботі. Згідно із звітом у 2017 році в світі в середньому використовувалось тільки 62 відсотки людського капіталу. Лише 25 із 130 країн світу, використовували людський капітал на 70 відсотків або більше. Україна є однією із них (71,24 відсотків). Загалом, як видно із рис. 2, оцінка України серед Європейських країн є досить високою, а в категоріях потенціалу та розгортання відповідає максимальним серед Європейських країн показникам. Незважаючи на те, що загальний рейтинг України є вищим ніж середній показник по Європі, категорії розвитку та ноу-хау ще потребують більшого розвитку.





**Рис. 2. Глобальний індекс людського капіталу за методологією Світового Економічного Форуму, 2017**

*Джерела:* побудовано за даними [3] та розрахунки автора

Світовий Банк також розраховує показник індексу людського капіталу [4], але за іншою методологією і на відміну від методології Світового економічного форуму, включає в себе категорії, пов'язані із здоров'ям. Індекс людського капіталу підкреслює те, як покращення наявних умов у сфері охорони здоров'я та освіти формує продуктивність наступного покоління працівників. Індекс визначає об'єм людського капіталу, який дитина, яка народилася сьогодні, може досягти до 18 річного віку, враховуючи ризики пов'язані із поганим здоров'ям та освітою. Як видно з рис. 3, індекс людського капіталу України (0.65) є суттєво нижчим ніж середній показник по Європі (0.72), а різниця між нижчим та вищим рівнем<sup>1</sup> індексу людського капіталу в Україні є найбільшою і складає 10.7 відсотків. Після України найбільшу різницю має Болгарія – 7 відсотків і Туреччина 4.9 відсотків. Велика різниця

<sup>1</sup> Нижчий та вищий рівні індексу людського капіталу відображають невизначеність у вимірюванні компонентів та загального індексу. Їх отримують шляхом перерахунку Індексу з використанням оцінок нижньої межі кожного із компонентів Індексу.

між рейтингом України, розрахованим Світовим Економічним Форумом та Світовим Банком, пояснюється тим, що останній враховує показники здоров'я, які в Україні є найнижчими серед Європейських країн. Таким чином стає очевидним, що в Україні система охорони здоров'я потребує негайної уваги з боку держави та проведення необхідних структурних та адміністративних реформ.

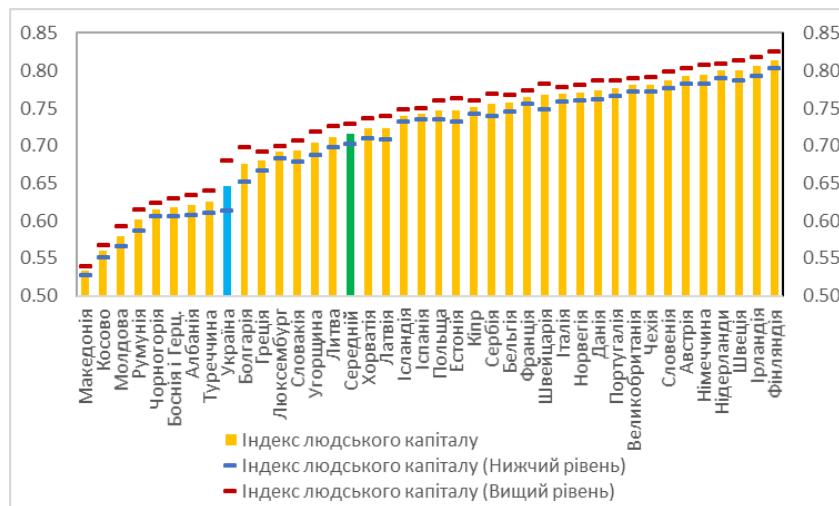


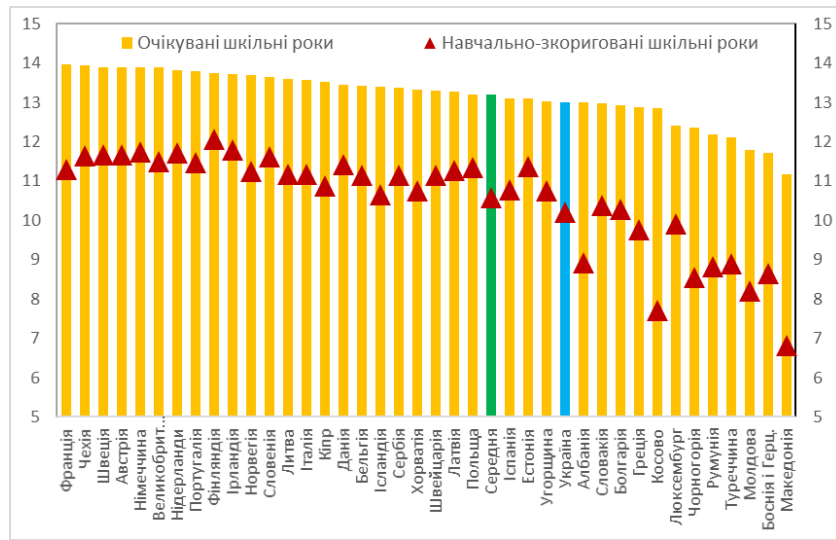
Рис. 3. Індекс Людського капіталу за методологією Світового Банку, 2018

Джерело: побудовано за даними [4]

Розглянемо більш детально основні категорії, які включає в себе людський капітал, а саме освіту, професійне навчання, навички, здоров'я, міграцію в Україні та країнах Європейського союзу.

До індексу людського капіталу Світового Банку входить компонент «очікувані навчально-адаптовані шкільні роки», який поєднує інформацію про кількість та якість освіти в країні. Кількість освіти вимірюється кількістю років навчання до 18 років, а якість освіти відображає гармонізовані результати тестування за основними міжнародними програмами тестування успішності студентів. Як видно з рис. 4, в Україні очікувані та навчально-

зкориговані<sup>2</sup> шкільні роки відповідають середньому показнику по Європі. Так само і різниця між цими двома показниками складає 22 відсотки, в середньому по Європі – 20 відсотків. Найменша різниця у Фінляндії – 12 відсотків, Естонії – 13 відсотків та Польщі – 14 відсотків, а найбільша в Косово – 40 відсотків, Македонії – 39 відсотків та Албанії – 31 відсоток.



**Рис. 4. Опукувані та навчально-скориговані шкільні роки в Україні та Європейських країнах, років, 2018**

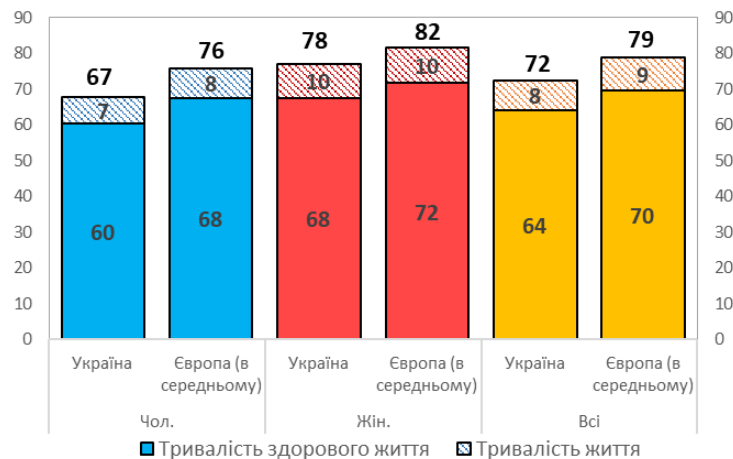
Джерело: побудовано за даними [4]

Гармонізований тестовий показник відображає успішність студентів за основними міжнародними програмами тестування, де 300 є мінімальним результатом, а 625 - максимальним. В Україні він складає 490, а в середньому по Європі 498. Мінімальні показники були в Косово - 375, Македонії – 382, Чорногорії – 433, а максимальні в Фінляндії – 548, Естонії – 542, Ірландії – 538. Хоча український рівень тестових показників відповідає середньому показнику по Європі, було б раціонально покращити систему освітньої

<sup>2</sup> Навчально-зкориговані шкільні роки розраховуються шляхом множення очікуваних шкільних років на співвідношення останніх гармонізованих результатів тестування до 625, де 625 відповідає найкращим результатам тестування TIMSS (Тенденції у вивченні міжнародної математики та науки).

підготовки і наблизити рівень України до Європейських країн з вищими оцінками.

За даними Світової Організації Здоров'я у 2013 році середній вік населення України становив 39,7 років, що відповідає середньому віку населення Європейських країн – 39,9 років. Найнижчий вік спостерігався в Албанії (32,9), Ірландії (35,3), Молдові (35,8), а найвищий в Германії (45,5), Італії (44,3), Болгарії (43). Незважаючи на те, що середній вік в Україні такий як і в Європі, тривалість життя є значно нижчою, особливо серед чоловіків (Рис.5).



**Рис. 5. Очікувана тривалість життя при народженні в Україні та країнах Європейського Союзу, 2016 (років)**

Джерела: побудовано за даними [5] та розрахунками автора

Необхідно відмітити, що для чоловіків в Україні загальна середня тривалість життя складає 67 років, а тривалість здорового життя 60 років. В Європейських країнах середня тривалість здорового життя чоловіків складає 68 років, що є на 1 рік довше ніж загальна тривалість життя чоловіків в Україні. Така ж тенденція спостерігається і серед жінок, де загальна середня тривалість життя складає в Україні 78 років, а в Європейських країнах 82 роки, з яких 72

роки тривалість здорового життя, тоді як в Україні тривалість здорового життя серед жінок складає 68 років. Загалом серед Європейських країн найнижча середня тривалість життя чоловіків і жінок спостерігалась в Молдові (71,5 років) та Україні (72,6 років), а найвища тривалість - у Швейцарії (83,3 років), Іспанії (83,1 років) та Франції (82,9 років). З проведеного аналізу видно, що проблеми смертності та низького здоров'я є критичними для України. Велика частка людей старшого віку в Україні не може вести повноцінне соціальне та економічне життя і потребує негайної уваги з боку держави. Вирішення цих проблем, особливо серед чоловіків, позитивно вплине на збільшення терміну їх участі на ринку праці, скоротить витрати сімей на медицину, що, в свою чергу, вивільнить ресурси домогосподарств, які зможуть бути направлені на освіту та сприятимуть покращенню загального добробуту населення.

Сучасна глобалізація та можливість вільного пересування населення між країнами веде до зростання міграції з країн з низьким рівнем доходів до країн з високим рівнем доходу. Така динаміка може мати негативні наслідки для країн, що розвиваються, які втрачають свій кращий людський капітал. Населення України постійно скорочується. Серед основних причин такого сталого скорочення є зниження народжуваності, рання смертність, економічна та політична міграція. Згідно із підрахунками Міжнародної Організації Праці [7] у 2017 році у світі нараховувалось приблизно 258 мільйонів міжнародних мігрантів, серед яких трудові мігранти становили 164 мільйони. Трудова міграція може мати як позитивний, так і негативний ефект на посилаючі та приймаючі країни. Трудові мігранти сприяють економічному розвитку в приймаючих країнах, отримують досвід, підвищують трудову кваліфікацію та пересилають грошові перекази. Згідно із дослідженнями Світового Банку [8] доходи трудових мігрантів зростають у три-шість разів при переїзді із країн з нижчим доходом до країн з більш високим. Грошові перекази від трудових

мігрантів прямо впливають на рівень життя. В 2018 році грошові перекази в Європу та Центральну Азію зросли приблизно на 11% та склали приблизно 59 млрд. Дол. США [9]. Україна є найбільшим отримувачем грошових переказів трудових мігрантів у регіоні і згідно із підрахунками Світового Банку отримала у 2018 році новий рекорд - понад 14 мільярдів доларів, що на 19 відсотків більше, ніж у 2017 році.

**Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.** З проведеного аналізу стає зрозумілим, що Україна, незважаючи на те, що має досить високі загальні показники людського капіталу у порівнянні з Європейськими країнами, має ряд проблем, таких як слабе здоров'я та порівняно рання смертність населення, в деяких сферах недостатньо якісна базова освіта та професійна освіта. Ці проблеми необхідно вирішувати за допомогою державних економічних, соціальних, законодавчих заходів. Для покращення рівня людського капіталу України необхідно впровадити наступні заходи:

- Покращити систему охорони здоров'я. Необхідне проведення комплексних реформ, направлених не тільки на якісне медичне обслуговування, але і на запобігання захворюваностям.
- Покращити якість загальної освіти та професійного навчання. Солідна базова освіта дітей, яка включає не тільки грамотність але і творче мислення, відіграє критичне значення для побудови сильного людського капіталу, його можливість подальшого розвитку. Якісна та цільова професійна освіта є необхідною для набуття необхідних знань і навичок конкретних професій і веде до зростання продуктивності.
- Покращити інфраструктуру. Інфраструктура країни прямо впливає на розвиток людського капіталу. Доступність транспорту, зв'язку,

інтернету прямо впливають на якість освіти, здоров'я та загальний розвиток людського потенціалу.

- Створити умови для розвитку малого підприємництва, конкурентоспроможності на ринку. Підприємництво веде до зростання зайнятості та сприяє більшому використанню та розвитку людського капіталу.

### **Література**

1. Boarini. R, Mira d'Ercole M., Liu G. Approaches to Measuring the Stock of Human Capital: A Review of country Practices – OECD Statistics Working Papers. – 2012/04.
2. United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) – Guide on Measuring Human Capital – 2016.
3. The World Economic Forum – The Global Human Capital Report 2017.
4. The World Bank – Human Capital Index. URL: <https://datacatalog.worldbank.org/dataset/human-capital-index>
5. World Health Organization. URL: <https://www.who.int/>
6. United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF) – Ukraine Migration Profiles. URL: <https://esa.un.org/migmgmprofiles/indicators/files/Ukraine.pdf>
7. International Labour Organization (ILO). URL: <https://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm>
8. World Bank. Moving for Prosperity: Global Migration and Labor Markets, policy research report. – 2018.
9. World Bank Press Release – April 8, 2019. Remittances Sent Globally in 2018. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2019/04/08/record-high-remittances-sent-globally-in-2018>



10. Middendorf, Torge. Human Capital and Economic Growth in OECD Countries. – 2005.
11. Lange, Fabian; Topel, Robert H. The Social Value of Education and Human Capital – 2006.
12. Fleischhauer, Kai-Joseph. A Review of Human Capital Theory: Microeconomics. – 2007.

### **References**

1. Boarini, R., Mira d'Ercole M., Liu G. Approaches to Measuring the Stock of Human Capital: A Review of country Practices – OECD Statistics Working Papers. – 2012/04.
2. United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) – Guide on Measuring Human Capital – 2016.
3. The World Economic Forum – The Global Human Capital Report 2017.
4. The World Bank – Human Capital Index. URL: <https://datacatalog.worldbank.org/dataset/human-capital-index>
5. World Health Organization. URL: <https://www.who.int/>
6. United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF) – Ukraine Migration Profiles. URL: <https://esa.un.org/migmgprofiles/indicators/files/Ukraine.pdf>
7. International Labour Organization (ILO). URL: <https://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm>
8. World Bank. Moving for Prosperity: Global Migration and Labor Markets, policy research report. – 2018.
9. World Bank Press Release – April 8, 2019. Remittances Sent Globally in 2018. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2019/04/08/record-high-remittances-sent-globally-in-2018>

10. Middendorf, Torge. Human Capital and Economic Growth in OECD Countries. – 2005.
11. Lange, Fabian; Topel, Robert H. The Social Value of Education and Human Capital – 2006.
12. Fleischhauer, Kai-JosephCreated. A Review of Human Capital Theory: Microeconomics. – 2007.